

Kardhordó Rend és a Német Lovagrend livóniai tisztségviselőinek jegyzékét (*The List of Dignitaries and Officials of the Brothers of the Sword and the Teutonic Order in Livonia*, 347–376. o.). A poroszországi és livóniai érsekek, püspökök és püspöki várnagyok névsora Andrzej Radziwińskinek köszönhető (*The List of Archbishops, Bishops and Episcopal Vogts I: Prussia, II: Livonia*, 377–394. o.). A kötethez négy térkép is tartozik. Az egyik Poroszország területi megoszlását mutatja a Német Lovagrend és a porosz püspökségek között, a másik a poroszországi várak térbeli elhelyezkedését ábrázolja, a harmadik Livónia hatalmi viszonyait, a lovagrend és az egyháznagyok területeinek elhelyezkedését, a negyedik pedig a livóniai várak földrajzi megoszlását mutatja. A névjegyzékeknek köszönhetően a kötet nemcsak tanulmánykötetként, hanem a korszakra vonatkozó archontológiai kézikönyvként is felkeltheti a témával foglalkozó szakemberek figyelmét.

Pósán László

SZABÓ PÁL

1440 – NÁNDORFEHÉRVÁR ELSŐ OSZMÁN–TÖRÖK OSTROMA ÉS ELŐZMÉNYEI

(*Areión Kulturális Egyesület, Szeged, 2015. 257 o. ISBN 978-963-89621-1-9*)

Középkori váraink története, ostromaik megismerése mindig is felkeltette a magyar történészek, régészek és a szélesebb közönség érdeklődését. Különösen igaz ez Nándorfehérvárra, amely a török elleni déli végvár vonal kulcsaként már a kortársak számára is kiemelt fontosságú volt. Részben a Hunyadiakkal kapcsolatos történelmi munkák népszerűségének, részben a forrásadottságoknak köszönhetően Nándorfehérvár kapcsán elsősorban az 1456. évi ostrom története került részletes feldolgozásra, utójára Cseh Valentin tollából.¹ Úgy tűnik, hogy a fent említett ostromon kívül csupán a vár 1521. évi elvesztése váltott ki komolyabb hazai és nemzetközi visszhangot. Szabó Pál kötete azonban a vár egy korábbi, mondhatni elfeledett ostromát tárja fel precíz filológiai munkával. A szerző nem riadt vissza a rendelkezésre álló forrásanyag szűkösségétől, munkája a lehető legrészletesebben igyekszik feltárni, térben és időben elhelyezni az 1440. évi oszmán török ostrom történetét. A megjelent kötet tulajdonképpen a szerző több éves kutatómunkájának eredményeként megírt PhD-disszertációja, amely szerencsére könyv formátumban is megjelenhetett és így a szélesebb közönség számára vált elérhetővé.

A kötet puha fedelű, borítóján Nándorfehérvár bronz makettje, háttérben pedig az egyik feldolgozott forrás, a *Codex Barberinus Graecus III* ostrommal kapcsolatos részletei találhatóak. A mű tizennégy fejezetre tagolódik, amelyeket a felhasznált irodalom ismertetése követ. A *Mellékletek* című kiegészítő fejezet elsősorban Nándorfehérvárral kapcsolatos terepbejárási fotókat, korabeli pecsétek felvételeit és néhány rekonstrukciós rajzot tartalmaz. A kötetet név- és tárgymutató zárja. A lapalji jegyzetek mennyisége impozáns, összesen 1578 hivatkozás, amely jól jelzi a szerző aprólékosságát. Több fejezet elejét többségében kora újkori históriás énekekből (Nagybáncsai Mátyás, Tinódi Lantos Sebestyén) és egyéb korabeli forrásokból vett idézetek gazdagítják.

¹ *Cseh Valentin: A nándorfehérvári csata 1456. Budapest, 2016.*

A kötet szerző által írt előszava röviden összefoglalja a témaválasztás okait, illetve ismerteti a szerző eddigi munkásságát a témában. Az első fejezet tulajdonképpen historiográfiái áttekintés, amely a XVIII. század közepétől kronológiai sorrendben tekinti át az 1440-es ostromot leíró vagy csupán a szó szűkebb értelmében vett szakmunkákat. A pusztán tételes felsorolás helyett rövid összefoglalókat olvashatunk, a szerző ugyanis minden egyes, a korszakkal foglalkozó cikk, kötet stb. tartalmát ismerteti, és kritikai vizsgálatnak veti alá. Az áttekintés nem csupán a szó szűkebb értelmében vett szakmunkákat veszi sorra, de kitér a nagy történelmi szintézisekben, illetve történelmi népszerűsítő irodalomban található említésekre is. A magyar nyelven megjelent szakirodalom ismertetését a külföldi szerzők munkáinak bemutatása követi. A historiográfiái áttekintés adja az alapot és az inspirációt Szabó Pál számára, hogy az 1440-es ostrom lezajlásának eseményeit részletesebben is megvizsgálja. Külön felhívja a figyelmet a különböző munkákban megjelenő ellentmondásokra, valamint az egy-egy hiba átvételével rögzült tévedésekre is (például a szakirodalomban túlnyomórészt rövid, két hónapos ostrom szerepel, köszönhetően egy feltételezett nyomdahibának a *Thurózy Krónika* 1978-as kiadásában).

A továbbiakban *Az ostrom(ok) évtizedének nemzetközi eseményei* című rész több alfejezetben röviden tárgyalja a korabeli európai államok, az Oszmán Birodalom és a Mediterráneum térségének politikai erőviszonyait és kapcsolatrendszerét, valamint a különböző országok és uralkodói dinasztiák közötti konfliktusokat. A fejezet a törökellenes európai összefogás hiányának okaira igyekszik fényt deríteni, ezzel magyarázva meg, hogy miért is maradt európai visszhang nélkül az 1440-es sikeres várvédelem. Anglia és Franciaország érdektelenségét a százéves háború indokolta. A szerző a törökellenes harcban inkább érdekelt Német-római Császárság, Csehország és Lengyelország között a térségben rivalizáló uralkodói családok (azaz a Luxemburgiak, Habsburgok és Jagellók) közötti dinasztikus ellentétekre vezeti vissza a törökellenes politika háttérbe szorulását. Az ekkor már oszmán gyűrűbe kerülő és véglegesen meggyengült Bizánci Császárság a római pápákhoz fordult, a pápaság azonban a segítségnyújtás feltételeként egyházi uniót sürgetett, ami nem segítette elő a tárgyalásokat. Megemlítésre kerül még IV. Jenő eredménytelen közvetítési kísérlete a polgárháború által megosztott Magyar Királyságban is. A balkáni államok hintapolitikája a magyar és a török fennhatóság között szintén bizonyítékul szolgál a megosztottságra, a fejezet kiemelten taglalja a szerb uralkodók helyzetét és lehetőségeit. Megállapítja, hogy a magyar uralkodók az oszmánokkal párhuzamosan igyekeztek növelni befolyásukat a Balkán térségében. Erre a szerző kiváló példaként említi a Luxemburgi Zsigmond és Lazarević István közötti együttműködést, kiemelten a tatai szerződést. Külön érdeklődésre tart számot a *Hatalommegosztás a Mediterráneumban: Rodosz ostromai (1440, 1444)* című alfejezet, amely felhívja a figyelmet egy esetleges katonai együttműködésre az oszmán-török és az egyiptomi mameluk politikai vezetés között.

A harmadik rész, *Elődök és erődök: A vár középkori újjáépítései* a nevében is jelzi, hogy Nándorfehérvár korai történetét, de főképpen építésének szakaszait mutatja be. Szabó Pál tömören összefoglalja a vár állapotát a bizánci fennhatóság idején, majd rátér a Lazarević István által elrendelt építési munkálatokra. A despota építkezéseit indokolta Nándorfehérvár fővárossá való kiépítésének szándéka, így a szerző a fellegrvár mellett a hozzá tartozó városrészek erődítési munkáit is ismerteti, elsősorban már megjelent feldolgozásokra támaszkodva. Kiemeli Cseh Valentin ez irányú munkásságát, amelyre nagy-

ban hagyatkozott is. Figyelemre méltó, hogy Szabó Pál az elérhető szakmunkák felhasználásán felül személyesen végzett terepbejárásokat állításainak igazolására. Sajnálatos, a Tallóciak idejéből nem maradt elegendő forrás az erősség akkori építkezéseiről.

Nándorfehérvár ismertetését követően a szerző áttér további korabeli erősségek bemutatására is, amelyek feltételezése szerint közvetve kapcsolatba hozhatóak Nándorfehérvárral. Raguza falainak bemutatása a Tallóciakhoz fűződő kapcsolata, illetve városra vonatkozó adatgazdaság miatt szolgált összehasonlítási alapul. Rodosz pedig a Johannita Lovagrend központjaként Nándorfehérvárhoz hasonló szerepet töltött be a kereszténység védelmében. Ezen felül az egyik Tallóci fivér, Jován a vránai johannita perjelséget viselte, de Szabó Pál is elismeri, hogy közelebbi kapcsolat Jován és a lovagrend vezetése között nem mutatható ki. Hadtörténeti szempontból jelentős megállapítás, hogy a korabeli várépítéssel a falak és a bástyák kiépítésénél már ekkor számolt a tüzfegyverek alkalmazásával. Röviden ismertetésre kerülnek azok az erősségek is, amelyeket II. Murád szultán ostromolt, jelesül Thesszaloniki, Szendrő és Galambóc. A fejezetet egy, a felsorolt erősségek fal- és toronyvastagságát összegző táblázat zárja, így segítve Nándorfehérvár elhelyezését a korabeli erősségek között.

A következő, igen rövid rész a tatai szerződés részleteit, valamint a vár átadásának folyamatát ismerteti. Az 5. fejezet, amely *A Tallóciak: a déli végektől Nándorfehérvár kapitányságáig* címet viseli, egy külön kis családtörténeti kutatás a várat 1440-ben védő familiárról, pontosabban a négy Tallóciról: Matkóról, Frankról, Petkoról és Jovánról. A szerző azon adományozó oklevelet mutatja be, amely részletesen taglalja a legidősebb Tallóci fivér, Matkó részvételét Galambóc 1428. évi ostromában, külön kiemelve szakértelmét a korabeli tüzfegyverek terén. Szabó Pál itt ügyesen fűzi egybe a családtörténetet az 1440-es ostromot megelőző had- és politikátörténet összefoglalásával. Külön alfejezetben tér ki a polgári származású Tallóci család nemességének kérdésére, főként az általuk használt címeres pecséteket és házasságaikat hozva példának. A szerző érvelése meggyőző, valóban nehezen hihető, hogy országos főméltóságot betöltő személyek a korban ne szereztek volna nemességet (is), még ha a Zsigmond által alapított Sárkányos Rendbe nem is kerültek be. Ezt a nemesítő oklevél hiánya önmagában még nem indokolja. A szerző szót ejt még a Tallóciak és Cilleiek közötti rivalizálásról a horvát–slavón–dalmát báni hatalom birtoklásáért, valamint röviden kitér Zsigmond 1437. évi törökellenes hadjáratára is.

A soron következő szakasz már az ostromot közvetlenül megelőző (1429 és 1440 közötti) határ menti török betöréseket és kisebb hadjáratokat veszi sorra, amelyek véleménye szerint új szakaszt nyitottak a korai török-magyar háborúk sorában. Leszámítva Zsigmond kísérletét a Német Lovagrend Szörénységbe való betelepítésére 1429 és 1432 között, ekkora már a déli határ szinte teljes védelmét a Tallóci család tagjai látták el. Ezt az időszakot Szabó Pál találóan *Tallóci-szakasznak* nevezte el. Közvetlen és megbízható források hiányában a szerző a Tallóciak által kiadott oklevelek apró megjegyzéseiből rekonstruálta a határ menti katonai aktivitást, majd külön kitért II. Murád 1438. évi erdélyi hadjáratára és Szendrő következő évi ostromára, mint Nándorfehérvár megtámadásának közvetlen előzményeire. A szerző szerint ekkor a török hadjáratok közvetlen célja már Szerbia teljes bekebelezése lehetett.

A hetedik fejezet szolgál talán a legérthetőbb magyarázatául, miért nem kapott kellő figyelmet a vár ostroma az ország akkori vezetésétől. Az Albert király halála után két

pártra szakadt ország képtelennek bizonyult az összefogásra, a politikai megosztottságban rejlő lehetőséget II. Murád pedig igyekezett is kihasználni. A szerző a magyar trónra meghívott Ulászló lengyel király kíséretében tartózkodó *névtelen lengyel levélfíró* beszámolójára támaszkodva vezeti végig az olvasót a belpolitikai eseményeken, külön figyelmet szentelve újfent a Tallóci familiának, illetve a trónviszályban betöltött szerepüknek. Folytatva a Tallóciak által kiadott oklevelek vizsgálatát megállapítja, hogy a belviszálynak köszönhetően nem csupán Nándorfehérvár, de annak védője, Tallóci Jován is magára maradt a körülzárt várban.

A *Nándorfehérvár 1440. évi ostroma a forrásokban* című fejezet tekinthető a kötet egyik legfontosabb részének. Szabó Pál az összes rendelkezésre álló forrást összegyűjtötte, majd pedig nyelv és keletkezési hely szerint csoportosította őket. A forrásidézetek egyszerű beillesztésén túl a szerző a kevésbé és a jól ismert, magyarul kiadott forrásokat is újabb elemzésnek vetette alá. Az első fő és leginkább feldolgozott csoportként a latin nyelvű magyar forrásokat különítette el (Thuróczy János és Bonfini munkáit), majd kiemelte belőlük az ostromra vonatkozó szövegrészleteket. A második forráscsoportot a latin nyelvű lengyel források adják, a már korábban is idézett névtelen lengyel levélfírótól fennmaradt szöveg; a krakkói kanonok, Jan Długosz és Callimachus Experiens (IV. Kázmér lengyel király Zsigmond nevű fiának nevelője) történeti munkái. Két különálló csoportot képeznek a bizánci, klasszicizáló görög nyelvű források és a bizánci-újjögörög nyelvű források. A sort a török források zárják, elsősorban azok, amelyek Thúry József fordításában kerültek kiadásra.

A kötet következő részében az ismertetett források filológiai vizsgálata következik, amelyben a szerző rámutat a forrásokban fellelhető antik mintákra, így például *Polübiosz* és *Livius* ókori történetírók munkáira. Külön figyelmet érdemel a fejezetben helyet kapó két táblázat, amely azon szövegrészleteket helyezi egymás mellé, ahol a hasonlóságok kimutathatóak, segítve ezzel az olvasó számára is a források összevetését. Hadtörténeti szempontból külön figyelmet érdemelnek a tűzfegyverek, aknák és legfőképpen a lőpor bizánci forrásokban megjelenő elnevezései. Ezeket a szerző külön (illetve újra) lefordította és értelmezte, mivel a bizánci szerzők meglehetősen sajátosan írták le a korabeli hadi eszközöket.

A tizedik fejezet tekinthető tulajdonképpen a kötet fő részének, ebben a részben kerül sor az 1440. évi ostrom rekonstrukciójára a korábban részletesen ismertetett források alapján. Miután vázlatosan összefoglalásra került az ostrom rekonstruálható menete, a szerző bővebben kitér az ostromidő pontosabb körülhatárolására is, melynek teljes tartamát a források alapján 6-7 hónapban adja meg. Mivel az elemzett források pusztán az ostrom hosszúságát említik, kezdetét és végpontját nem, így e fejezetben csak valószínűsíthető időpontokat találunk. A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy az ostrom már 1440 áprilisában megkezdődhetett, igaz a védők ekkor még nem a szultáni főerőkkel, hanem csupán az Evrenosz fia Ali által vezetett határ menti csapatokkal kerülhettek szembe. A szerző megállapítását Długosz beszámolójára alapozza, amely szerint Ulászló székesfehérvári koronázásakor a törökök már három hónapja ostromolták Nándorfehérvárt. A szemben álló erők nagyságáról források hiányában csak becslések találhatóak. Ezek, noha jelentős szakirodalomra támaszkodnak, mégsem tekinthetők megbízható adatoknak, de még így is sikerült mind a védősereg, mind az ostromlók erejének nagyságrendbeli meghatározása. A veszteségek kapcsán hasonló bizonytalanság figyelhető meg.

A középkori hadtörténet iránt érdeklődő olvasó számára nem is az ostrom menetét tárgyaló fejezetek, hanem a harcok során használt haditechnikát ismertető részek a legizgalmasabbak. A szerző terepbejárása során, ha nem is teljes bizonyossággal, de beazonosította a több forrás által említett aknákat, amelyet a török sereg a falak beomlasztására ásott, mivel a falak töretése nem vezetett eredményre. Szabó Pál az aknamunkák megkezdését az ostrom második szakaszaként határozza meg. A források a védők reakcióit illetően azonban eltérnek. Thuróczy szerint Tallóci Jován egy, a várba íjjal belőtt üzenet segítségével hírt szerzett az akna ásásáról, majd egy ellenakna készíttetésével sikerrel berobbantotta azt. Ezzel szemben a lengyel krónikák többsége a fahasábokkal feltöltött várakorkba szórt puskapor felgyújtásáról tudósít. Szabó Pál mindkét lehetőséget figyelembe vette és ismertette, az aknaépítést tartja valószínűbbnek.

A források elemzésekor figyelt fel a szerző a görög nyelvű munkákban felbukkanó *botané*, azaz ’fű’ jelentésű szóra. A szövegkörnyezetből viszont kiderült, hogy jelen esetben a szó alatt lőport értettek. Ezek szerint a használt lőpor nem por állagú, hanem inkább törek állapotú lehetett. Bonfini művéből kiragadva egy részletet ismerteti a lőporhoz szükséges salétrom előállításának egy bizarr, ámde nagyon érdekes módját. A szerző megállapításait külső szakértők bevonásával is megerősítette, valamint a szükséges szakirodalmat is kellőképpen végigtekintette.

Megállapította, hogy a török haderő ekkor még nem rendelkezett fejlett tüzérséggel, amivel a nándorfehérvári kudarc is magyarázható. A védők által használt kézi tüzcsövek, fali puskák leírása – főleg ily nagyszámú említésük – szintén érdekes. A kiemelt bizánci forrás elemzése fontos adalékokkal járul hozzá a tüzfegyverek magyarországi elterjedésének megismeréséhez. A Dukasz által „nádhoz hasonló ércső”-nek leírt fegyvert egyértelműen szakállas puskaként azonosította, noha a forrás sem „szakáll”-at, sem pedig ágyazatot nem említ. Ugyanakkor a forrásban szereplő 5-10 lövedék csőben való elhelyezése (a visszaható erő miatt) ezt valószínűsíti. Sajnos a forrásrészlet alapján ez pontosan nem meghatározható.

A tizenegyedik fejezettől kezdődően a szerző a kutatómunka során felmerült egyéb kérdésekre is megfelelő válaszokat kíván adni. Először is a Hunyadiak és a Tallóciak között fennálló kapcsolat alapján vizsgálja, hogy Hunyadi János esetleg részt vehetett-e az ostromban, amit elvet. Ezt követően röviden tárgyalja Nándorfehérvár megnevezésének földrajzi-topográfiai problémáit is, amely szintén hasznos segédlet a forrásokban fellelhető földrajzi elnevezésekkel kapcsolatban. Az ostrom előzményeinek vizsgálatakor került fel kérdésként a szerző számára, hogy a rendszeres határ menti török betörésektől eltekintve I. Bayezid szultán vezetett-e hadjáratot a Magyar Királyság ellen, továbbá felmerül Nándorfehérvár egy úgynevezett nulladik ostromának a lehetősége is. A kötetet a kutatás magyar és angol nyelvű összegzése zárja.

Szabó Pál sikerrel bizonyította, hogy Nándorfehérvár 1440. évi ostroma jogosan tekinthető kiemelt fontosságú, akár határkőnek is beillő eseménynek a magyar hadtörténetben. Haditechnikai szempontból is számos újdonságot nyújt a téma iránt érdeklődő szakemberek számára. Az itt-ott felbukkanó elütések, stilisztikai következetlenségek elenyésző számuk miatt az olvasásélményt nem zavarják. A mellékletek között megtalálható rekonstrukciós metszetrajzok a korabeli tüzfegyverekről igen részletesek, mégis javasolható, hogy a könyv következő kiadásában már digitálisan átrajzolva szerepeljenek. A mű tudományos igényű, mégis könnyen olvasható, így nem csak a történészek, de a törté-

nelem iránt fogékony olvasóknak is ajánlható. A szerző munkájának rövidített változata pedig megtalálható a Zrínyi Kiadó gondozásában 2016-ban megjelent *Elfeledett háborúk* című tanulmánykötetben is.² Szabó Pál részletes munkáját példaként tekintve ezúton fejezem ki reményemet, hogy több hasonlóan részletes, Magyarország szempontjából fontos vár története kerül a későbbiekben publikálásra.

Balogh Máté

TURCSÁNYI KÁROLY – BÁN ATTILA – HEGEDŰS ERNŐ – MOLNÁR GÁBOR

HADERŐK ÉS HADVISELÉS AZ ELŐLTÖLTŐ FEGYVEREK KORÁBAN

A fegyvergyártás, a fegyverzet és a haderőszerzés hatása a hadművészet fejlődésére

(Szerk. Prof. Dr. Turcsányi Károly DSc. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. 414 o.
ISBN 978-963-7197-73-7)

A tanulmánykötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával 2015-ben jelent meg a Hadtörténeti Intézet és Múzeum újabb kiadványaként. A puha kötésű kötetet tartalomjegyzék és bevezető nyitja meg, a hat nagy alaposággal lábjegyzetelt fejezetet rövid zárzó, mellékletek, tizenhét oldalas irodalomjegyzék és a szerzők rövid ismertetése rekeszti be. Az önálló tanulmányoknak is megfelelő fejezeteket Ujj András, Ravasz István, Kaiser Ferenc és Turcsányi Károly hadtörténészek, illetve hadtudományi szakértők lektorálták, a könyv színes borítóját Szabó Emese grafikus tervezte. Az írásokat gazdag térkép-, grafikon- és fotóanyag illusztrálja. A kiadvány kronológiai és tartalmi kereteit Turcsányi Károly fogalmazta meg a tanulmánykötet részletező előszavában (9–13. o.): „Könyvünk... az 1648–1866 közötti több mint két évszázadot vizsgálja, elsősorban a hadművészet szempontjából.” (9. o.) A kötet szerzői komplex szemlélettel vizsgálták a XVII–XIX. század szárazföldi és haditengerészeti haderőnemeit, a korszak meghatározó tűzfegyvereinek és fegyvergyártásának fejlődését, a harcászat, a hadművészet, a haderőszerzés és személyi kiegészítés, a hadviselés, az államhatalmi törekvések kérdéskörét.

A tanulmánykötet első fejezete (*A kor államhatalmi törekvései*, 15–46. o.) Molnár Gábor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola) írása. Molnár Gábor a fejezet első részében a hatalmi erőegyensúly és a pentarchia világméretű keretrendszerét mutatja be, részletes kitekintéssel a nagyhatalmak konfliktusaira, illetve a konfliktusok Jomini-féle típusaira. A fejezet második része a Rajna-térség és Németalföld, a Balti-tenger, a Fekete-tenger és a Földközi-tenger térségének, valamint az amerikai, ázsiai és afrikai gyarmatvilágot érintő nagyhatalmi szembenállásokat és konfliktushelyzeteket részletezi tizenegy térképpel kísérve. A szerző nem csak a *pentarchia* résztvevőinek, így Franciaország, Nagy-Britannia, Poroszország, Ausztria és Oroszország konfliktusrendszereit ismerteti, hanem a Földközi-tenger és a Balkán kapcsán külön kitért az Oszmán Birodalomra is.

² Nándorfehérvár 1440. megvédése. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok* (6–16. század). Szerk. Pószán László – Veszprémy László. Budapest, 2016. 294–309. o.